

AGYORSJELENTÉSTŐL A TUDOMÁNYIG

KAPITÁNY Balázs

KSH, Népeségtudományi Kutatóintézet
H-1119 Budapest, Andor u. 47–49.; e-mail: kapitany@mailop.ksh.hu

Tóth István György: *Jövedelemeloszlás. A gazdasági rendszer váltástól az uniós csatlakozásig*. Budapest: Századvég Kiadó–Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság, 2005.

Hány sze gény él ma Magyarországon? Hány alkoholista? És szingli? A háztartások hány százaléka csatlakozik az internetre? Mekkora is a Gini-mutató? Három vagy négy órát tévézik-e 'a magyar' naponta? Nőtt-e a migrációs potenciál az EU csatlakozás után? Az általánosan költő munkanélküli ségiráta-e a 'helyes adat' vagy az általánosan költő?

Az empirikus társadalomtudományi leírás alapja a társadalomstatisztikai adatok gyártása, a mennyi az annyi kérdésére való válaszolás. Az empirikus társadalomkutatók egy jelentős része 'adatszolgáltatóként' dolgozik ma Magyarországon, vagyis olyasvalakiként, aki képes a finanszírozók és a közvélemény által hasznosnak, lényegesnek és objektívnak elfogadott információk szállítani a társadalom valamely szegmenséről.

Ez a helyzet csupán akkor válik ki csitbi zonytalanná, ami kor egy té má ban több egymástól független vizsgálat is zajlik és ezek eredménye oly mértékben eltérnek egymástól, hogy ez már a laikusok számára is fel tűnő. Erre a leginkább szem előtt lévő példapersze a politikai közvélemény-kutatások esetlegesen egymástól jelentősen eltérő eredményei, de több más ilyen terület is van a sze gény ségtől a jövő felé meken át az internet-penetrációig.

Az 'objektív' adatok 'gyártásának' ez a rendszere persze önmagában nem rossz – és így működik a legtöbb országban – de az empirikus szociológia, mint tudomány hatékony működésének ez a rendszer nem garanciája, csupán szükséges előfeltétele. (Azért előfeltétel, mert ez a rendszer szolgálja a survey-elemzésekhez szükséges – egyébként igen költségesen előállítható – adatbázisokat.) Annak, hogy az adatgyártásra épülve valóban tudományos igényű empirikus szociológiáról beszélhessünk, még további feltételei lennének.

Először is ilyen feltétel, hogy pusztán adat közlésen (mennyi az annyi kérdésén) túl, ezekre épülve nagyszámú és megfélelő színvonalon valódi feldolgozások, elemzések készüljenek. Elemzések, amelyek a szakirodalom és az eddigi eredmények ismeretében elméleti megalapozású hipotéziseket fogalmaznak meg, tesztelnek. Elemzések, amelyek elméleti megalapozottságukon túl az alkalmazott adatfeldolgozó módszerekben túl lépnek ez egy szerű keresztmetszeti leíráson, folyamatosan, okokat hát tétényezőket kutatnak. Elemzések, amelyekben az adatgyűjtés során alkalmazott módszertani döntések hatásának vizsgálatában megtörténik, vagyis legalább akku-

ta tó tisz tá ban van az za l, ho gy va ló já ban mek ko ra is le he ta da tai mi na vé te li hi bá j a, mi lyen ha tá sa le he tett, ho gy 'a' és nem 'b' tí pu sú kér dést tet tek fel stb.

Mind er re a ho sszú – és ki sé rend ha gyó – be ve ze tő re az ért volt szük ség, ho gy fel vá zol jam azt a ke ret ren dszert, ame ly ben vé le mé nyem sze rint ér té kel ni ér de mes Tó th Ist ván György Jö ve de lem el osz lás cím ű kö ny vét, ame ly 2005-ben a Szá zad vég ki adó és az Andorka Ru dolf Társa da lom tu do má nyi Társa ság kö zös 'csí kos kö ny vek' so ro za tá ban je lent meg.

Tó th Ist ván György u gy an is a Tár ki ve zér i ga z ga tó ja ké nt, az egy ik leg je len tő sebb ha zai 'adat gyár' ve ze tő je ké nt, a kö z vé le mé ny szemé ben a ha zai so cio ló gia egy ik fon tos 'adatsz ol gá ltató ja'. A szer ző azon ban eb ben a kö ny vé ben ismét kí sér le tet tett arra, ho gy túl lép jen ezen az adatsz ol gá ltató i szere pen és a ren del ke zé sé re álló – egyé b ké nt iri gy lé s re mé l tó men nyi sé g ű és mi nő sé g ű – ada tok ból tu do má nyos tel je sít mé nyt hoz zon lé tre.

A vizs gá lt té ma – a jö ve del mi egy en lőt len sé gek, vál to zá sai, okai és kö vet kez mé nyei – azon ke vés tár sa da l mi té ma kö zé tar to zik, ame ly ér dek li a tá gab b nyil vá nos sá got. Rá adá s ul a jö ve del mi egy en lőt len sé gek té ma kör é he z tő bben is kö zöl nek ada to kat, és az ezen a té ren a leg fő bb 'konkure ns nek' szá mí tó Kö z pon ti Sta tisz ti kai Hi va tal ada tai kö sző nő vi szony ban sin cse nek a Tár ki ada tai val.

A kö vet ke zők ben azt vizs gá lom meg, men nyi ben si ke rült a szer ző nek mű vé ben:

- A) Túl lép nie a puszt a adat kö z lé sen az el mé le ti hát tér, prob lé mák fel vá zo lá sá nak irá nyá ba (Mi ért is ér de kes tár sa da l mi lag a vizs gá lt kér dés?)
- B) Az al kal ma zott elem zé si mód sze rek se gít sé gé vel men nyi ben lép túl a szer ző a kapott ered mé nyek egysz er ű le írás án? (Mi a je lenség oka? Mik a vál to zás trend jei?)
- C) Mi lyen mér ték ben mu tat rá ez ada tok mö gö tt meg hú zó dó mód szer ta ni dön té sek je lentő sé gé re?

A) ELMÉLETI MEGKÖZELÍTÉS

A kö nyv első mint egy száz ol da la az 'elmé le tek és fel te vé sek' cí met vi se li. Ez a meg győ ző ter je de lem azon ban csa ló ka, mert ebbe a rész be ke rül tek o lyan té mák is, mint pél dá ul egy es jö ve del mi egy en lőt len sé gi mu ta tók is mer te té se stb.

Eb ben az el mé le ti rész ben vá lik i ga zán nyil ván va ló vá, ho gy a kö nyv va la ho vá a kö z ga z dasá gtan, a (tár sa da lom) sta tisz ti ka és a so cio ló gia ha tár re ü le tés re so ol ha tó. Az el mé le ti meg kö ze lí tés leg in ká bb kö z ga z dasá gtan i szem pont ból tör tén t meg. É rez he tő, a szer zőt nem kí sér tet te meg a vá gy, ho gy a jö ve de lem egy en lőt len sé g kap csán be le ke ve red jen a so cio ló gia klasz i kus kér désé be: az egy en lőt len sé gek a tár sa da l mi szer ke zet hasz nos és szük sé ges és szer ves al kotó ele mei-e (struk tu ra lis ta funk cio na lis ta pa ra dig ma), va gy al ap ve tő en a va la mi fé le ki z sá k má ny olás, jo gtal an ha sz on szer zés kö vet kez mé nyei-e (konfliktus elmé le ti meg kö ze lí tés). Eme két pa ra dig má t egy-egy bõ be kez dés ben meg em lí tve ké tség ét han goz tat ja, va jon „operacio na lis zál ha tó ak-e” ezek az elmé le tek – va gy is az em pi ri kus ku ta tó szá má ra egy ál ta lán ny ű jth a tnak-e se gít sé get.

Ha son ló an gy or san és fe lü le te sen te kin ti át a jö ve de lem-el osz lás kö zép sz in t ű el mé le te it (em be ri tő ke el mé le te, stb.), majd egy né mi ké pp vá rat lan ki t ér ben fog lalko-

zik a politikai filozófiái berális újja teremőjével Rawls-szal. (anélkül, hogy kitérne a Rawls-i felfogást vitató 'szociológusibb' megközelítésekre.) A jövedelemkülönbségek értékelése című fejezetben olyannyira a szerző olyannyira hűségesen 'támaszkodik' saját 90-es évek elején megjelent tanulmányaira, hogy még a rendszerváltáselőtti (!) adatfelvételek eredményeire alapozva vázolja azt, hogy milyen is a magyar állampolgárok 'jogos' és 'jogtalan' egyenlőtlenségekről alkotott nézete. (37. oldal). Ez főleg annak fényében értelmezhető, hogy mint egy kétszáz oldalalal később a könyv – igen érdekes – utószáiban váratlanul ismét vissza tér a jövedelem-egyenlőtlenségek lajoságai értékelésének problémájára – de itt már lényegesen frissebb adatokat ismertet. Az olvasó óhatatlanul valamiféle szerkesztési malőrre gyanakszik. Szerencsére a könyv más része in nem érződik ennyi resem a saját korábbi művekőből való építkezés, illetve a könyv felépítése logikus rendet követ.

Az azonban az elméleti bevezető szociológiai nagyelméletitől és kérdéseitől való ódzkodással ellentétben még sem lehet állítani, hogy a könyv a szociológiai elméleti jellegű megközelítéseket teljesen elhanyagolná. Egyes elemzések esetén ismételt en felbukkanak – például az emberi tőke elméletéhez, vagy viszonyítási csoportok elméletéhez kapcsolódó- elméleti hivatkozások, elméleti megalapozottságú hipotézisek. Különösen érdekes azok a pontok, ahol a szociológia és a közgazdaságtan elmélet e it szín te egy másikkal konkurálva, együtt működve használja fel a szerző az egyes jelenségek magyarázatára. Annak vizsgálatakor, vajon mi értékeli az emberek nagyobb mértékűnek az egyenlőtlenségek növekedését a valószínűságnál, a magyarázatok között például épp úgy felbukkan a mertoni vonatkozatai-csoportok elmélete, mint a közgazdaságtanrelatív jövedelem-elmélete.

Az azonban tény, a könyvben nincsenek kihasználva azok a lehetőségek, amelyek a szociológiai közép szintű és nagyelméletitől lejtőnek egy a jövedelmi egyenlőtlenségekkel foglalkozó empirikus munkaszámára.¹

B) ELEMZÉSIMÓDSZEREK

Az alkalmazott elemzési módszerek vizsgálatakor egy értelmező műen pozitív a kép. A könyv gerincét alkotó, mint egy 120 oldalnyi terjedelmű másodlagos részben (Adatok és értelmezések) a szerző rendelkezésére álló igen nagy mennyiségű adatot eleget gán san és ügyesen ismereti, és nem csak ismereti, hanem értékeli és elemzi is. A másodlagos rész első két fejezetében (a könyv 4. és 5. fejezet) a leírás, míg az azt követő három fejezetben és az utószóiban az elemzés domínál.

A felhasznált adatok tájékoztatója az, ami különösen értékesé teszi a leíró részt. A hazai szociológiai elemzésekben mind a ritkán terjedt az ország határon, illetve még ritkábban nyúl vissza 'régi' (értsd tíz év nél régebbi) adatokhoz. A 90-es évek hazai jövedelem-egyenlőtlenségi viszonyai egészen más perspektívába kerülnek, ha az idő sort 1960-ban kezdjük (151. oldal), vagy ha az össze hasonlításba más európai (sőt Európa kívüli) államokat is bevonunk (155. oldal).

1 Közgazdaságtan szempontból lásd Molnár György recenzióját, *Közgazdasági Szemle*, 2005 július–augusztus: 785–789.

Azelemzésáttekintiaszociálpolitika hatását a jövedelmi egyenlőtlenségekre, a jövedelem egyenlőtlenséget meghatározó tényezők és az egyes társadalmi csoportok elhelyezkedését az egyenlőtlenségrendszerben.

Az elemző rész egy felelő érteket, korrekül igazol egy sor olyan állítást, amelyek alapvető információkat jelentenek, és elfogadottak kellenének, hogy legyenek – de nem azok sem a szakmában sem a nagyobb nyilvánosságban. A következőkben a könyv három ilyen állítást emel némi ki:

- A hazai jövedelem egyenlőtlenség nemzetközi összehasonlításban nem hogy kiemelkedőnek nem tekinthető, de még lényegesen alacsonyabb is, mint az a hasonló fejlettségű országokban jellemző értékek.
- A szociálpolitikai jellegű intézkedések célzottsága nőtt a 90-es években.
- Az idősek szégyenségit kockáztatják az alatti.

Furcsa, de – részben pedagógiai és ismeretterjesztő célból – mind máig fontos és lényeges ez ismét és ismét írni, igazolni a fenti megállapításokat, mert a közvélekedést az 'elszabaduló egyenlőtlenségek' a jómódúakat támogató szociálpolitika, az elszegényedő nyugdíjasok képe uralja. A könyvnek ez a része – hasonlóan a módszer taníthatóhoz – segedenya gott lehet az oktatásban.

Az elemző rész más felelő már korábban széles körben is merített fenti eredmények mellett saját számítások alapján megerősít ismert, de újdonságértékű eredményeket. Ilyen a kor-kéret profi rendszer váltás utáni átrendező intézkedések kérdése, vagy ide tartoznak a szégyenségit kelet meg határozó tényezőket is merítő logisztikus regressziós modellek eredményei.

Harmadrészt a szerző elemző részben több új donóságértékű eredményre jut, elsősorban a jövedelem egyenlőtlenség mögött álló ható tényezők ismeretésekor (7. fejezet). A vertikális társadalmi egyenlőtlenségek átstrukturálódása az igen lényeges szociológiai kérdés, mert meghatározza mind a társadalomszerkezetet, mind a mobilitáskutatás kérdés feltevéseit. A könyv vonatkozó fejezete erre az alapkérdésre próbál választ adni, hiszen a jövedelem egyenlőtlenség meghatározásában egyre nagyobb szerepet játszó egyenlőtlenségitényezőknek a szerepére értelem szerűen felkelene hogy értékelődjön a társadalomszerkezet meghatározásában.

Tóth István György eredményei szerint a rendszerváltás első szakaszát (1987–1992) követően, (amely szakaszban az egyenlőtlenségek növekedésének oka elsősorban a háztartások munkaerőpiaci polarizációja volt,) 1992 és 1996 között „az egyenlőtlenségek továbbra is jelentősen növekedését leginkább az iskolázottság szintek közötti egyenlőtlenségek növekedése magyarázta” (204. old.). Sőt, a 1987 és 2003 közötti időszak összeségében az egyenlőtlenségek magyarázó tényezők közül legnagyobban arányban a háztartásfő iskolázottságának magyarázó ereje nőtt. Az iskolázottságnövekedés szerepére értelem szerűen össze függ a háztartásfő korcsoportjával, a jövedelmi differenciálódás a fiatal háztartásfővel rendelkező háztartások esetében (iskolai végzettség szerint) és felső fokú háztartásfőcsaládokban (korcsoport szerint) különösen nagy jelentőségű volt.

Az iskolázottság felértékelődő jelentőségét a szerző három tényezőre vezeti vissza, egyfelől megszűntek a reaktív túlfizetett, alacsony iskolázott munkaerő igénylő munkát. „Másfelől a munkapiac bennmaradók között felszabadult az a szociálisban mesztérségen fenn tartott korlát, amely a szellemi típusú munkát alulér-

tékel tette, a fizikai munkákat pedig túlértékel tette.” (194. oldal) Harmadrészt bizonyos magas képzettségű igénylő szakmákban hiányala kult ki.

A társadalmiszingtűjőve de lemegeyenlőt len ségek növekedésével párhuzamosan az egyestársadalmi csoportokban általában nőttek a csoporton belüli jőve de lemegeyenlőt len ségek. Általában, de nem mindig. Ha a háztartás fő alapfo kú végzett ségű, ha 60 év feletti, vagy nyugdíjas, akkor a csoporton belüli egyenlőt len ségek nem nőttek, ha a háztartás fő inaktív, három vagy több gyerme ket ne vel vagy cigány akor egye ne sen csökken tek. Va gyis az előző csoportok ese tén re la tív, míg az utóbi ak ese tén im már abszolút értékben is homogenizációról beszélhetünk. Persze lényeges, hogy ez a homogenizáció a társadalmi átlaghoz viszonyítva mi lyen szinten kö vet ke zett be. Míg az iskolá zat lan ok, a sokgyere kesek és ro mák homogenizációjá rom lő jőve de l mi po zíció mel lett kö vet ke zett be az idő sek, az inaktív ak és a nyug dí ja sok re la tív hely ze te ja vult 1987 és 2003 kö zött.

A könyv az adat elemző részében ké pes volt túl lép ni az egy sze rű le írá son, részben meggyőző en igazolva olyan alapál lí tá so kat, ame lyek el fo ga dot tak kel le ne, hogy le gyek nek, részben rá mutatva bizonyos tabb össze füg gé sek re is.

C) MÓDSZERTANIKORREKTSÉG

Végül a módszertani korrektség és a lehetőség szempontjából érdekes át tekinteni a művet. A szerző mind könyvének második fejezetében, mind egy több mint húsz oldalas függelékben részletesen foglalkozik a kutatás közben meghozott módszertani döntések következményeivel. Ennek keretében részletesen szól egyfelől az adatokat terhelő mintavételi és nem mintavételi hibákról, másrészt a méretgazdaságossági feltevések (ekvivalenciaskálák) hatásairól, (ideértve a személyi vagy háztartásalapú megközelítést is), harmadrészt pedig a különböző egyenlőt len ségi mutatók alkalmazásának következményeiről.

Ez a módszertani rész több szempontból is nagyon lényeges.

Hazai viszonyok között - sajátos - ritka módon demonstrálja, hogyan kel le ne minden esetben szembe sí te ni az ol va sít az z al, hogy a kijött eredményeket mi lyen mértékben há tá roz zák meg a módszertani döntések. Az ek vi va len cia - ská la meg há tá roz zásának függvényében például módosul annak visegrádi országok egyenlőt len ségi sorrendje, vagy a különféle háztartástípusok szegénységi kockázata. A jövedelem egyenlőt len ségi mutatók ki vá lasz tá sa meg há tá roz hat ja azt, hogy egy pe ri ó dus ban növekvő vagy csökkenő egyenlőt len ségeket mérünk, ráadásul ez a 'csökkenés' vagy 'növekedés' az esetek je lentős részében a hi ba há tá ron be lül van.

Különösen értékes, hogy a szerző a módszertani döntések hatásainak bemutatásán túl rámutat a döntések ideológiai meghatározottságának („normatív statisztika”) kérdésére is. Paradox módon maguk a fent említett mérőtechnikai jellegűnek tűnő módszertani döntések következményi igazolják a leggyértebbben a szerzőnek azta figyelmeztetését, mi sze rint “néz zünk szem be az z al, hogy a társadalmi ra vo nat ko zó jóléti, értékelő megállapítások esetében szintet definiálás szerint ke vered nek az elemzés pozitív szempontjai a normatív megállapításokkal. A deskripció és a preskripció össze ga ba lyo dá sa még a sta tisz ti ká ban is tet ten ér he tő. Ezért nem árt, ha ... igyekszünk nyil ván vá ló vá ten ni a po zítív elem zé sek nor ma tív korláta it” (39. oldal.).

De épp ez az a pont, ahol eljutottunk a két szociológusi szerep – a ‘megmondóemberi’ és a kutatói összeegyeztetésének háttáráig. Közben nem csak elméletben, de az empirikus szociológiai gyakorlatában is minden elemzés készítésekor szembe kell (vagy kellene) nézni ezekkel a normatív korlátokkal, a ‘megmondóemberi’ szerep sikeres működtetésének ezzel szemben éppen feltétele, hogy az ideológiától független objektív adatokra vágyó szakmán kívüli ‘megrendelők’ és ‘felhasználók’ előtt ezek a korlátok lehetővé tegyék a rejtve maradókat. Ezzel az elmentmondással itt most nem foglalkozva megállapíthatjuk, hogy összességében a szerző könyvében sikerrel felelt meg azoknak az elvárásoknak, amelyeket egy tudományos igényű publikáció elé támasztunk. A megszületett könyv több szempontból is sikeres vállalkozásnak tekinthető, hasznosító, mind a kutatók számára, mind az oktatásban.